هونەر و چینە کۆمەڵایەتیەکان

نووسین و ئامادەکردنی: سەعید ئەمانی

لە دەورانی پارینەسەنگی واتە چاخە بەردینە دا، کە گشت مرۆڤەکان ناچاربوون بە کۆ کردنەوەی خۆراک، ڕاوکردن و بەدەست هێنانی میوە و گیاخۆراکیەکان ژیان بەرنەسەر، کۆمەڵگا یەکدەست و هاوشێوە بوو. بەڵام لە سەردەمی نوێ بەردینەدا بە بەرهەمهێنانی خۆراک، لەڕێگای وەرزێریەوە، هێدی هێدی ئینسان دەستی لە کۆچ کردن کێشایەوە و لە جێیەک نیشتەجێ بوو. بە هۆی زیاد بوونی بەرهەمهێنان و پاشەکەوت کردنی دانەوێڵە و دەست کەوتنی کاتی بەتاڵ و بێکاری، مەجالی چالاکی لاوەکی و خۆخلافاندنی بۆڕەخسا. لە ئاکامدا بەشێک لە خەڵک توانیان بەبێ کاری بەرهەمهێن و ڕاستەوخۆ، ژیان بەرنە سەر. پیشەسازی و سەودا و مامەڵەش بوونە هۆی سەر هەڵدانی چینێکی نوێی کۆمەڵایەتی(مامەڵەچی).

بەم شێوەیە لە سەردەمی شارنشینیەوە(لە 5000 ساڵ لەوە پێش بەم لاوە) کە چینە کۆمەڵایەتیەکان چوونەتە شکڵ و قەوارەی تایبەت بە خۆیانەوە، ئێمە شاهیدی شەڕ و تێك هەڵچوونە چینایەتیەکانین. چینێکی کە لە دابەشکردنێکی گشتی دا دەکرێ بە تاك و کۆمەڵ، یان زۆرینە و کەمینە یان نێوبەرین. چینی زۆرینە واتە ئەو بەشە لە ئەندامانی کۆمەڵ کە کارە قورس و بەرهەمهێنەکانیان لە ئەستۆیە. چینی کەمینەش ئەو تاقمە لە ئەندامانی کۆمەڵن کە دەستیان لە کار و باری پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان، لە باری نەزەریەوە و ڕێبەری و رووتاندنەوە و ڕێك و پێك کردنی ئومووراتی وڵات دا، هەیە_ یان باشترە بڵێین لە ژێرچۆك ناوە. شك لەوەدا نیە کە بە پێی هەل و مەرجی ژیان و شێوەی جیاوازی بەرێچوونی هەر چینێك، خۆیان خاوەنی بیر وبۆچوون و جیهان بینیەکی جیاوازیشن. و سووشتیە کە ئێمە شاهیدی دوو فەلسەفە و دوو جۆر هونەری (خاس و عام) تاك و کۆ لە دنیای ئەم دوو چینەدا بین.

هەروەك لە سەرەوە باسمان کرد، لە دەروونی ئەم کۆمەڵگا چینایەتیە دا، بەر دەوام کێشە و ململانێ لە ئارا دایە. دیارە هۆکاری ئەم کێشمەکێش و تێکهەڵچوونانەش بریتین لە:

ئاساییە کە، کەمینەی جاوەن دەسلاّت و پلە و پایەکان بۆ پاراستنی ماف و بەرژەوەندیەکانیان دەیانەویٚ هەل و مەرجەکە پاریٚزراوبیٚ و هەر چەشنە ئالٚ و گۆریٚك، لە ڕاستای دژ بە بەرژەوەندیەکانیان دەبینن. لە بەرانبەریش دا زۆرینەی بیٚ بەش و زۆرلیٚکراو بۆ ئەوەی ئالٚ و گۆریٚك بەسەر ژیان و بەریٚچوونی دا بیٚت، حەزی لە ئالٚ و گۆڕە و بە پیریەوە دەچیٚت.کەمینەی خاوەن بەرژەوەندی، کە خۆی بەبیٚ ئەوەی رۆڵیٚکی لە بەرهەمهیٚنان دا هەبیٚ و تەنیا چاوەدیٚری ڕەوتی بەرهەمهیٚنانیچینی زۆرینەیە، هەوڵە بەکردەوەکان بە سووك چاو لیٚدەکەن و دەکۆشن تا هەوڵە نەزەریەکان بە تەواوی لە هەوڵە بەکدەوەییەکان جیابکەنەوە. لە لایەکی دیکەوە ئەکریٚ بلٚیٚین چینی زۆرینە مەجالیٚکی بۆ کار و کۆششی سەربەخۆیانەی نەزەری لەبەر دەستا نیە. چینی کەمینەش چون ڕاستەوخۆ لەگەلٚ ژیانی بەکردەوەدا نامۆیە، ئاساییە لە ڕاستیەکان دوور کەویٚتەوەو خەلۆوەت نشینی کاخی خەیالٚی خۆی بیٚت. لە حالیٚك دا کە زۆرینە لەبەر ئەوەی تیٚکەلاّوی ڕەوتی ژیانی بە کردەوەیە لە گەلٚ ڕاستیەکان دا دەستە و یەخەیە. دەکر بوتریٚ (واقعگەرا)یە. کەوابیٚ دەتوانین بوونی دوو جۆر هونەری جیاواز، هەر لە بەرەبەیانی سەرهەلٚدانی تەمەدونەوە بەدی بکەین و لیٚك هەلاّویٚرین. واتە هونەری واقعگەرایانەی زۆرینە(عەوام) و هونەری ناواقعگەراینەی کەمینە(خەواس).

کە وایە لە بەرانبەر هونەری سەرەتایی دا کە هاوشیٚوە و لە ڕاستی دا بە یەکیٚك لە هۆکارەکانی بەرهەمهیٚنان بە حیساب دەهات. هونەری تەمەدونی دوو ڕەوت لە خۆ دەگریٚ کە هیچکامیان(بەتایبەت ڕەوتیٚکی کە بە ژیانی چینی کەمینە مەڕبووتە) هۆکاری ڕاستەوخۆی بەرهەمهیٚنان بەحیساب نایەن و سەر بە گشت کۆمەلٚگانین، بەلٚکو تایبەت بە چینیٚکی دیاریکراوە لەو دوو چینەی لە کۆمەلٚگا دا بوونیان هەیە و هونەری هەر چینەش دەرخەری ناڕاستەوخۆی هەل و مەرج و داخوازیەکانی ژیانی تایبەت بەوچینە و یان کەرەسەیەکی ناڕاستەوخۆیە بۆ دابینکردنی بەرژەوەندیەکانی ئەو چینە. هونەری کەمینە، یان تاك، بیٚ رۆح و ئیستاتیکە، سوننەت گەرایە. و هونەری زۆرینە، یان گشتی، زیندوو و دینامیکە.

لیٚرەدا ڕەوتی سەرهەلٚدان و گەشەی شیٚعر وەك نموونە لیٚك ئەدەینەوە: لە کۆمەلٚگای سەرە تایی دا زۆرتری کارەکان لە بەردەوامی و لیٚکهەلٚوەشانی یەك لە دوای یەکی زنجیرەیەك جووڵە و بزووتن پیٚك دەهات،(بزووتنی بەدەن و لەوانە دەنگ کە لە کاتی کار

دا لە گەروو دێتە دەرەوە) بە شێوەی ئاسایی خاوەنی کێش و نەزمێك بوو. مرۆڤی سەرەتایی، بۆ هەر کارێك، تەواوی ئازای بەدەنی وەك ساوایەك ئەخستەکار، تەنانەت ئەو بەشەش لە جەستەی کە بۆ ئەو کارە هیچ سوودێکی نەبوو. بەم چەشنە بزووتنی جەستە لەگەڵ حەنجەرە دا هاوڕا و هاواهەنگ بوو. دەبینین کاری ئینسانە سەرەتاییەکان، واتە کارە خاوەن کێش و نەزم و تەرتیب دارەکانیان، دوولایەنی هەبوو: لایەنی جووڵەوبزووتن و لایەنی دەنگ. لایەنی بزووتن و جووڵە هەڵپەرکێی لێکەوتەوەو لایەنی دەنگیش مۆسیقای پێکهێنا. سەڵای کار بووبە گۆرانی و دەنگی وێك کەوتنی ئەبزار و کەرەسەکان بوون بە هۆی پێکهاتنی ئامێرەکانی مۆسیقا. دوای لێکترازانی هاوشێوە سەرەتاییەکانی کۆمەڵگا و جیابوونەوەی نەزەر و کردەوە، هەڵپەرکێ، مۆسیقا و شێوەکاری تووشی لێك هەڵوەشان بوون، هەرکامە و ڕێگای خۆی گرتە پێش. کاری حەرەکەتی لە کاری بەقسە و نەزەری جیا بۆوە.

مۆسیقای سەرەتایی لە دووبەش پێك دەهات. ڕواڵەت و مادە، کە ڕواڵەتەکەی بوو بە مۆسیقایەکی رووت و مادە کەش، یان ناوەرۆکە کەی بە گۆرانی. هەرچەند شێعر و مۆسیقا و چۆپی و شێوەکاری لە بابەتی بەکردەوەی ژیان جیابوونەوە، دیسانیش وەك وەگەڕخستنی ئیش و یەکەم هەنگاوی کار رۆڵیان گێڕا و شتێکیان بە مرۆڤ بەخشی کە پێداویستیەکی زۆری پێی بوو: نەزم و هاواهەنگی، چ لە شوێنی سرووشتی و کۆمەڵ و چ لە دنیای زەین دا. گشت ئەو هونەرانەی کە بە هونەرە جوانەکان ناوزەد دەکرێن وێنەیەك لە نەزم و هاواهەنگی بەئینسان دەبەخشن.

هەستکردن بە نەزم و تەرتیب چێژبەخشە. چون دەرخەری زاڵ بوونی مرۆڤ بەسەر سرووشت دایە. کاتێك کۆمەڵێك بۆگەیشتن بە مەبەستێك، یان لابردنی مەترسیەك، بەیەکەوە کاردەکەن، ئەم نەزمە پێك دێ و هەست پێدەکرێ. مەیلێکی هاوشێوە لە گشتیانا دروست دەبێ و بەڕێوەبردنی کاری بەکۆمەڵ ئاسان دەکاتەوە. بەڵام ئەو گوروپە دوای گەیشتن بە مەبەست و لاچونی مەترسی، بەتەواوی ئارخەیان نیە چون بەردەوام روودانی سەر لە نوێی مەترسی و لاچونی هەل و مەرجی خوازراو لە ئارادایە. کەوایە ئامادەگیەکی دایمی پێویستە و لایەنی ڕەوانی ئەم ئامادەگیەش بە هۆی مەیلێکی هاوشێوەی بەکۆمەڵەوە، کە سەرچاوە گرتوو لە هونەرەکانەوەیە، دابین دەبێت. چۆپی و گۆرانی تایبەت بە کارە جۆراوجۆرەکانی وەك: ڕاو، شەڕ، چاندن، دروێنە و

...به هۆی مەیلێکی هاوشێوە، کە لە هەموانیدا هەڵدەخرێنیٚ، دەبێتە هۆی ئەوەی بەردەوام ئەم کۆمەڵە ئامادەی زاڵ بوون و خەبات دەکات.ئەم بەرهەمە هونەریانە پێکهاتەیەکی ساکار و ناوەرۆکێکی لە دڵ نزیك و گشت پەسندیان هەبوە و سەرنجی چینێکی گەورەی کۆمەڵ، کە چینی بیٚبەش و زەحمەتکێش و زۆرلێکراویان پێدەهێنا، بوون.

بەشی تاکی کۆمەڵ، واتە کەمینە، بەهۆی مەوداگرتن و دوورکەوتنەوە لە ڕاستەقینەی بەکردوە، بەرهەمگەلێك دەخولقێنیٚ کە لە گەڵ کردەوەی کۆمەڵگا دا هیچ پەیوەندییەکی نیە و خاڵی لە رۆحێکی بە کۆمەڵ و واقعگەراییە. بەرهەمی ئەم چینە بە هۆی دوورە پەرێزی و جیابوونەوە لە ژیانی بەکردەوەی کۆمەڵگا و خزانە کونجی تنیایی و مەیلە تاکە کەسیەکان، بە جێگای دەربڕینی" ئێمە"ی کۆمەڵگای سەرەتایی، "من"ی تاك و تایبەت بەر جەستە دەکات. لەم ڕێگایەوە دەکریٚ بەو ئاکامە بگەین کە کەسایەتی، شێوەی بیرکردنەوە و سەبك و سلوکی (ژیانی هونەری) هەر کەسەو جێگا و شوێن و پێگە چینایەتی یەکەی، دیاری دەکا. لە ڕاستی دا لە نێو هەر چینێك دا سەبك و شێوەیەکی گشتی فورمانڕەوایی دەکات و تا زەمانێکی کە ئەم چینە گیرۆدەی ئاڵ و گۆڕێکی بنەڕەتی نەیەت ئەم سەبکە هەروا پابەرجایە و درێژە بە بوونی خۆی ئەدات. بەڵام کاتێکی کە چینێك تووشی ئاڵ و گۆڕێکی بنەڕەتی دەبێت هەل و مەرج و پێداویستی گەلێکی نویٚ دێنە ئاراوە و بە دوایدا بیر و ئەندێشەیەکی تازە بابەت لە زەینی ئەنامانی چینەکەدا، لەوانە کۆمەڵی هونەرمەندان، سەر هەڵدەدات. دیارە دەربڕینی ئەم ئەندیشە نوێیانە لە چوارچێوەی فۆڕمە کۆنە هونەریەکاندا ناگونجیٚ و بەم چەشنە سەبك و شێوە دوچاری ئاڵۆزی دێت و ئاڵ و گۆڕی بەسەردا دیٚ. واتە هونەرمەند هاوتەریب لەگەڵ ئەندیشە تازەکان دا فۆرم گەلێکی نویٚ ئێرایە ئەدات. یانی سەبك و شێوەیەکی نویٚ پێك دێنیٚ. بەم پێیە بە پێچەوانەی ئەو شتەی کە ڕەنگە لە سەرەتاوە بە نەزەر بگات کە ئاڵ و گۆر لە سەبك و شێوەی تاکە کەس و تایبەتیدایە. سەرچاوە و ڕیشەی ئەم ئاڵ و گۆڕە، گشتی و چینایەتیە و بە بیٚ گەڕانەوە بۆ مێژووی تێکهەڵچون و دژایەتیە چینایتیەکان، شیاوی بەیان کردن نیە. لەم رووەوە بابەتی سەبك شناسی لەڕاستی دا ژێرمەجمووعەی کۆمەڵناسی هونەرییە و بەبیٚ سەرنجدان بە ئاڵ و گۆرە کۆمەڵایەتیەکان، لێکدانەوەی کارێکی نەشیاوە. هۆی ئەوەی کە سەبك شناسی لە

سەدەکانی ڕابردوودا کارێکی ئەتۆی لە دەست نەهاتوە ئەمەیە کە پێشینیان ئاورێکی وایان لە لایەنە کۆمەڵایتیەکانی سەبك و شێوەکارەکان نەداوەتەوە و ناچارەن بۆ دەربڕینی جیاوازی نێوان سەبکی کەس و سەردەمەکان، دەستەواژەگەلێکی وەك(ئیلهام) (موهیبەت) و (نبوغ) یان، کە چەمك گەلێکی گوماناوی و هەلێنجراون و نازانستین، بە کار دێنا.

لە سەردەمی ئێستا دا سەبك شناسی هێشتا نە چۆتە چوارچێوەیەکی نیزام مەندی زانستی یەوە و خاوەن ڕەوشێکی توێژینەوەی دیاری کراو نیە. هۆیەکەشی ئەوەیە کە لە لایەکەوە سەبك شناسی بەرین ترین و ئاڵۆزترین شاخەی کۆمەڵناسی هونەری یە و مەفهومی سەبکیش تخم گەلێکی ڕواڵتی و مەعنەوی زۆر لەخۆ دەگرێ. لە لایەکی دیکشەوە کۆمەڵناسی هونەری، بە هۆی مەودایەکی کە لە ژیانی بەکردەوەی گرتوە، بە ڕادەی باقی شاخەکانی دیەی کۆمەڵناسی گەشەی نەکردوە و یەجگار زۆر تازویە.

لەسەدەی ئێمە دا کۆمەلێك لە توێژەران هەوڵیان داوە بۆ دۆزینەوەی ڕیشە کۆمەڵایەتیەکانی هونەر و دانش لە ڕەوشە زانستیەکان کەڵك وەرگرن و لە ئاکامیشدا ژومارەیەك لەو دانش مەندانە توانیان هەنگاوی زۆر باش، لەم پێناوەدا، بنێن. بەڵام ئەمەش هێشتا نەیتوانیوە ببێتە هۆی بەدیهاتنی ڕێبازێك بۆ ڕێکخستنی نەزەریەیەکی زانستی کامڵ سەبارەت بە سەبك شناسی.

ئێستا ئێمە لە سەردەمێك دا دەژین کە سەف بەندیە چینایەتیەکان بەتەواوی شەفاف بوونەتەوە و چینی دەسەڵاتدار، واتە ئەو کەمینە مفتەخۆرەی کۆمەڵگا، گشت کەرەسە و ئامرازەکانی خستۆتە خزمەت بەر ژەوەندیەکانی خۆیەوە. و بە هەموو شێوەیەك دەیەوێ و لە هەوڵدایە ئەو بەشەش لە هونەر، کە سەر بە چینی ژێردەستی کۆمەڵگایە و ڕەگەیەکی لە سەرکێشی تێداماوە، ڕام بکات و بە نێوئاخنکردنی فەزایەك لە بێ هیوایی و خورافە و گۆشەگیری، لە ناوەرۆکە ناڕازی و سەرکێشە کەی داتەکێنێ، و چینی بەرهەمهێن واتە کرێکاران و زەحمەتکێشان و کۆمەڵانی زۆرلێکراوی کۆیلەی نەزی سەرمایە لەم چەکەی بێبەش بکات و بەم کارەی هەنگاوێکی تر خۆی و دەسەڵاتەکەی لە هەڵدێری نەمان دوورتر بخاتەوە.

***